

שימוש בהתקני גרמא בשבת

הקדמה:

התורה תלתה את איסורי שבת, במחשבתו וכוונתו של האדם - "מלאכת מחשבת אסרה תורה". עובדה זו מלמדת אותנו על כוחה של מחשבה טובה וכוונה לשם שמים. בגיליון זה נעסוק בדיון העקרוני לגבי שימוש בהתקני גרמא. בע"ה בגליונות הבאים נדון בהתקני הגרמא השונים המצוים בצה"ל.

❖ **שאלה: האם ראוי להתקין מנגנוני גרמא במכשירים שיהיה נדרש להפעילם בשבת לצורך ביטחוני?**

א. גרמא

בגרמא בשבת מבואר שמותר לכבות דליקה בשבת באופן עקיף:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכ עמוד א:

רבי שמעון בן ננס אומר: פורסין עור של גדי על גבי שידה תיבה ומגדל שאחז בהן את האור, מפני שהוא מחרך. ועושין מחיצה בכל הכלים, בין מלאין בין ריקנים, בשביל שלא תעבור הדליקה.

מבאר הגמרא את הטעם:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכ עמוד ב:

כתיב: 'לא תעשה כל מלאכה' - עשייה הוא דאסור, גרמא שרי.

וכן פסק השו"ע:

שולחן ערוך סימן שלד סעיף כב:

תיבה שאחז בה האור, יכול לפרוס עור של גדי מצדה האחר שלא תשרף; ועושים מחיצה בכל הכלים להפסיק בין הדליקה, אפילו כלי חרס חדשים מלאים מים שודאי יתבקעו כשתגיע להם הדליקה, **דגרם כיבוי מותר**.

כתב על כך הביאור הלכה:

ביאור הלכה סימן שלד ד"ה דגרם כיבוי:

גרם כיבוי מותר - לאו דוקא כיבוי, דהוא מלאכה שאינה צריכה לגופה, דאפילו בכל מלאכות הדין כן, וכנ"ל.

ב. גרמא במקום הפסד

המרדכי הביא מחלוקת ראשונים האם גרמא הותרה רק במקום הפסד:

מרדכי מסכת שבת פרק כל כתבי רמז שצט:

הרב ר' קלונימוס בשם הרב ר' יום טוב התיר ביום טוב לתת סכין בנר של שעה למנוע הדלקתה, שאינו אלא גרם כיבוי דשרי. רבינו יואל פירש דאפילו ביום טוב לא שרינן גרם כיבוי לכתחלה אלא במקום היזק דוקא.

הרמ"א פסק כרבינו יואל:

שולחן ערוך אורח חיים סימן שלד סעיף כב:

גרם כיבוי מותר. הגה: במקום פסידא.

ברם הט"ז כתב שרבינו יואל הוא שיטת יחיד:

ט"ז אורח חיים סימן תקיד ס"ק ו:

אסר רבינו יואל שלא במקום היזק... מכל מקום נראה דבצורך קצת, אף שאינו צורך גדול יש להקל... כי לא מצינו חבר לרבינו יואל בזה.

❖ **האם הט"ז מקבל את שיטת רבינו יואל או לא?**

הגר"ע יוסף הקל גם שלא במקום הפסד:

שו"ת יביע אומר חלק י - אורח חיים סימן כו:

מדברי הרא"ש מוכח דסבירא ליה שאפילו שלא במקום פסידא מותר... וכן נראה מפשט הסוגיא... על כל פנים הוי פלוגתא במידי דרבנן, ואזלינן לקולא... ומדברי מרן שהשמיט חילוק זה בש"ע, וכתב סתם שגרם כיבוי מותר, נראה שדעתו כדעת המתירים.

גם להולכים בשיטת הרמ"א, כתב הגרש"ז אויערבך, שבאיסורי דרבנן יש להתיר גרמא גם שלא במקום הפסד:

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן י:

הרמ"א כתב דלא שרי גרם כיבוי כי אם במקום פסידא, מכל מקום נלעב"ד שכל זה דוקא בגרם מלאכה דאורייתא, מה שאין כן דרבנן לא מצינו שאסור.

ג. כוח ראשון וכוח שני

❖ **מהי ההגדרה של גרמא?**

הגרמא בסנהדרין אומרת:

תלמוד בבלי סנהדרין דף עז עמוד ב:

אמר רב פפא האי מאן דכפתיה לחבריה ואשקיל עליה בידקא דמיא, גירי (חיצים) ידיה הוא, ומיחייב. הני מילי בכח ראשון, אבל בכח שני גרמא בעלמא הוא.

רש"י ביאר שהחלוקה, בין כוח ראשון שנחשב לפעולה ישירה לכוח שני שמוגדר גרמא, היא במידת המיידיות:

רש"י שם:

גיריה ידיה הוא - הן הן חציו, והרי הוא כזורק בו חץ. וכדמפרש ואזיל, שהמים באים בכח ראשון עליו מיד, כגון שהניחו סמך לשפת הים והשפה מדרון.

בכח ראשון - כשפינה להם דרך לצד זה **מיד** נפלו עליו דהוי כחו.

אבל בכח שני - שהניחו רחוק קצת **ולא נפלו המים מיד בצאתו מגדרותיהן** עליו, אלא **לאחר מכאן** הלכו על המקום שהוא שם, גרמא הוא ולא מכחו.

הרמ"ה באר שרק המים שזזו בשעת סילוק הדבר נחשבים לכוח ראשון, ובאופן נוסף, שתלוי האם הייתה פעולה ישירה בלא עצירה:

יד רמ"ה שם:

היכא דמיית מחמת מיא דאתי בכח ראשון, כי סלקיה להווא מדעם דמפסיק בינתיים, והיינו מיא דמיעקרו מדוכתייהו בשעת סילוק הדבר והמפסיק ואינון מיא דמיקרבי לדבר המפסיק. אבל **מיא דאתו בתר הכי** והינו כח שני פטור, דגרמא בעלמא הוא.

ואיכא לפרושי, והני מילי בכח ראשון שהמים היו רדין בשעה שפינה להן דרך **לא עמדו** עד שהגיעו לאיש הכפות, אבל **אם עמדו בדרך** מחמת דבר שעייבן ולסוף נמשכו מאליהן והלכו לאו גירי ניבחו.

❖ **באר את ההבדלים בין שלושת השיטות, וחשוב על נפק"מ**

בניהן.

ד. חיוב גרמא בשבת

הגרמא בבבא קמא אומרת שיש גרמא שפטור בנזיקין וחייב בשבת:

תלמוד בבלי בבא קמא דף ס עמוד א:

ת"ר: ליבה ולבתה הרוח, אם יש בלביון כדי ללכותה חייב, ואם לאו פטור. אמאי ליהוי כזורה ורוח מסייעתו וכו'? רב אשי אמר כי

אלה נעשו ממש לשם מטרות, וזה קבוע כך, ואין זו גרמא מותרת כי צריך שהפעלה או כיבוי אלה לא יהיו כדרכם בכך.

לעומת זאת, פוסקים רבים נקטו שהתקני גרמא הינם כ'גרמא' וכתבו שהדבר שונה מהדרך בחול, וכפי שסיכם זאת הגר"י רוזן:

תחומין לד עמוד 19:

כל פעולת 'גרמא מהווה גם 'שינוי' מדרך הפעולה הרגילה. השינוי מתבטא לא באופן פעולת האדם אלא בהתרחשות התוצאה לאחר זמן. איחור זמן זה הוא מטרד, ואלמלא השבת לא היו מתכננים כך את דרך הפעולה.

1. התקני גרמא במקום צורך ביטחוני או רפואי

הגר"ע יוסף התייחס להתקן גרמא כ'גרמא', וכתב שלכל הדעות מותר במקום צורך רפואי או ביטחוני:

תחומין א עמוד 518:

לאחר ראיתי מקרוב את המכשיר... נראה שיש להתיר להשתמש במכשיר הנ"ל לצורך רפואה ובטחון וכדומה... גם להרמ"א שכתב שאין להתיר גרמא אלא במקום הפסד... מכל מקום לצורך חיוני כגון רפואה ובטחון, בודאי שיש להתיר לכל הדעות.

לעומת זאת, הגר"ש אלישיב בהתאם לשיטתו לעיל שהתקן גרמא אינו גרמא, כתב שאין להשתמש בו אף במקום חולה:

קדושת השבת סימן א הערה כז:

לא רק שאין צריך להשתמש במכשירי גרמא הללו לצורך החולים, אלא גם אם יש אפשרות להשתמש בהם לצורך החולים לא ישתמשו בהם לצורכם, כדי שלא יחשבו שזו גרמא מותרת ויבואו להשתמש בהם גם לצורך בריאים.

הגר"א וייס הסתייג משימוש בהתקני גרמא והתיר רק בצבא ובבתי חולים:

תחומין לד עמוד 36:

לגבי מכשירי הגרמא... מרן הגרש"ז אורבך עודד את העושים במלאכה ואף נתן עינו ולבו על כלים אלה, ולעומתו מרן הגר"ש אלישיב שמסתייג ממכשירים אלה, גם מצד ההלכה... רואה אני טעם בדברי המחמירים. **אמנם נראה, דבגופים גדולים שעיקר עיסוקם בפיקוח נפש והצלת נפשות כגון בתי חולים, ובעיקר בצבא, שקשה מאד להגדיר בהם את תחומי הפקוח נפש, דפשוט דהפעלה תקינה של מערכת המיחשוב, הזנת המידע (גם בבתי חולים וגם בצבא), מערכת צילום ותצפית, איסוף נתונים, סיורי שטח וכדו' פרטים למאות שבועות יש בהם פיקוח נפש ישיר או עקיף, לענ"ד ראוי להשתמש במתקני גרמא, דהלא בלעדיהם נעשים מלאכות גמורות למאות ולאלפים בכל שבת ושבת ואין בידנו למחות, וככל שאפשר למעט ולתקן כך ראוי. וכיון שלא התרנו כל זאת לפרט וליוחד בביתו אלא בגופים אלה שכל אחד יודע שרוב עיסוקם בפקו"נ, אין חשש כ"כ שיבואו להקל ראש בשבת.**

2. הלכה למעשה

כתוב בספרנו תורת המחנה:

תורת המחנה פרק מג תשובה ו:

מדיניות הרבנות הצבאית להתיר שמוש במנגנונים 'הלכטכניים' רק בעיניים הנוגעים לפיקוח נפש, או במקום צורך גדול מאוד, ושלא מתאפשר לפותרם באמצעות אוטומציה (הפעולת מערב (שבת).

אמרין זורה ורוח מסייעתו, הני מילי לענין שבת, דמלאכת מחשבת אסרה תורה, אבל הכא גרמא בעלמא הוא, וגרמא בנזקין פטור.

❖ **כיצד מתיישבת הגמרא עם הגמרא שראינו לעיל שגרם כיבוי פטור?**

מבאר רש"י את טעם חיוב זורה על ידי הרוח בשבת:

רש"י שם:

מלאכת מחשבת - נתקיימה מחשבתו דניחא ליה ברוח מסייעתו. בהתאם לדברי רש"י במסכת סנהדרין (שהובאה לעיל), שגרמא היא פעולה שאינה מיידית, באר הגר"א את ההבדל שבין זורה ורוח מסייעתו לבין כיבוי באמצעות כדים המתבקעים:

מנחת אשר מסכת שבת סימן נו:

צריך לחלק בין גרם כיבוי וכדומה שבו האדם אינו אלא מעמיד חביות מים והכיבוי בא אחר כך על ידי האש המבקע את החביות, לזורה ורוח מסייעתו דהמלאכה נעשית בשעת עשיית האדם אלא שנעשה בסיוע כח אחר, ובגרם כהאי גוונא שאינו באיחור זמן אלא בשעת עשייתו... אסור בשבת דהוי מלאכת מחשבת.

אולם הרא"ש כתב:

רא"ש בבא קמא פרק ו סימן יא:

ולא אמרין (אף על פי) שסייעו הרוח בעשיית האש הוי כאילו הוא עשהו לבדו, מידי דהוה אזור ורוח מסייעתו, דחשבינן ליה כאילו עשה המלאכה לבדו. דהתם מלאכת מחשבת אסרה תורה, אף על פי דלא הוי אלא גרמא בעלמא, בהכי חייבה תורה כיון דמלאכה זו עיקר עשייתה על ידי רוח. אבל הכא גרמא בעלמא וגרמא בנזקין פטור.

ביאר את דבריו הגר"ש ישראל:

עמוד הימיני סימן כה:

יוצא מדבריו שהוא דין מיוחד במלאכת הזורה, וזהו עיקר חיובה מה ששם התבואה נגד הרוח שתזרם. אם כן אין החיוב עבור מעשה הרוח שנחשב כאילו עשה הוא, אלא החיוב הוא עבור שימת התבואה נגד הרוח, זהו עצם מלאכת זורה. ולפ"ז במלאכות אחרות שעיקר מלאכתם ע"י האדם, אם יסתייע בעשייתם ע"י כח אחר באמת יהא פטור כמו בנזקין, ורק בזורה הוא שנתחדש בו דין זה, וכנ"ל.

לעומת זאת, יש שבארו בדברי הרא"ש וראשונים נוספים, שכל העושה את המלאכה כדרכה חייב בשבת, אף בשאר מלאכות:

שו"ת אחיעזר חלק ג סימן ס:

מה שאמרו בזורה ורוח מסייעתו מלאכת מחשבת אסרה תורה... היינו דכל שהוא מלאכת מחשבת והמלאכה מתעביד באופן זה חשוב מלאכת מחשבת, ועל כן גם בנותן חטים ברחיים של מים שזהו דרך הטחינה, אף שבאפשרי לעשות על ידי טחינה ביד, מכל מקום זוהי מלאכת מחשבת שאסרה תורה. ולא דמי להא דבגרם כבוי, שהוא בא במקרה, ובכהי גוונא אמרין לא תעשה כל מלאכה דגרמא שרי, דבכהי גוונא לא חשוב מלאכה, אבל באופן שהמלאכה היא תמיד על ידי גרמא זהו חשוב מלאכת מחשבת.

ה. גדר התקני גרמא

הגר"ש אלישיב התנגד בחריפות להתקני גרמא:

קדושת השבת סימן א הערה כז:

בהגדרת גרמא, צריך שלא תהיה הדרך להדליק או לכבות על ידי פעולה זו, וגם שלא תהיה תוצאה מיידית... איני מסכים עם ההיתר להשתמש במכשירים אלה (מנגנוני גרמא) בשבת, כיון שמכשירים

